

Antonela Capelle-Pogăcean

A romániai magyar kisebbség új önmeghatározásai 1989 után *

1.

A romániai magyar kisebbség 1989 óta folyamatosan megkísérelt új önmeghatározásainak áttekintéséhez választott látószöveget egy Pierre Hassner- idézettel világíthatom meg: „Bármely szervezet identitása, legyen az egyéni vagy közösségi, örök egyzetetést feltételez a folytonosság és a változás, a hűség és a megújulás, az egyén és a környezet, a bent és a kint, önmagunk és mások között.” A magyar kisebbség esetében a külvilágot, a másokat a román nemzetállam, a román többség, illetve egy másik regiszterben a magyar anyanemzet jelenti. Még akkor is, ha az anyanemzet metafora tagadása a különbözőedésnek. Külvilág továbbá Európa is, s napjainkban a globalizált világ. A hűség és megújulás játszik közre a hagyományhoz és a modernitáshoz való viszonyulásban is. A hagyomány és modernitás közötti feszültség – még ha kitalált is – fokozódik napjainkban, hiszen a felgyorsult ritmus, a felgyorsult gazdasági, társadalmi, kulturális változások korát éljük. Ennélfogva a stabilitás támpontjai megrendültek.

Ez a bonyolult és ingatag kontextus, mely a nemzeti identitások definícióit terheli, ma kedvezően hat Románia, a magyar kisebbség és Magyarország egyezkedéseire, viszonyaik békés rendezésére. Sokkal kedvezőbben, mint a két világháború közötti helyzet vagy a kommunista korszakbeli. A jobboldali radikalizmusok és revizionista törekvések felszínre kerülése megcáfolta Wilson elképzelt új világrendjének ígéreteit. A háború utáni két-pólusú világ hozott Keleten néhány átmeneti, autoritárius megoldást. A mai nemzetközi környezet, az európai kontextus azonban más.

2.

Ezek után néhány szót a múltról. Nem idézem fel a hosszú időfolyamot, Braudel mozdulatlan idejét, hanem csupán a középtávút tekintem át, az élő időt.

A romániai magyar kisebbség, mondhatni, akkor született, amikor Erdély egyesült Romániával, Trianon pillanatában. Trianon a román nemzeti

* *Forrás: Provincia, 2000. június, 3. sz.*

történelem áldásos momentuma volt, de a magyarok számára tragédiát jelentett. Az okok eléggé nyilvánvalóak, nem szükséges taglalni őket. Csupán arra emlékeztetek, hogy ez az esemény abba a sorozatba tartozik, amelyet a törököktől elszenvedett mohácsi vereség (1526) indított el, amely után Magyarország három részre szakadt, és százötven évig a magyar államiság folytonosságát az erdélyi fejedelemség képviselte. Az 1920-as megrázkódtatás felidézi a megsemmisülés képzetét. Herder német filozófus megjósolta már a szláv tengerben elmerülő magyar nyelv eltűnését. A trauma hatására tett, két világháború közötti válaszkísérletek közül kettő inkább az azonosság reprezentációira épít. E reagálások egyike a magyar konzervatív vagy neokonzervatív elitek válasza, akik ebben az időszakban az országot irányítják. Ők visszautasítják a Versailles-ban és Trianonban meghatározott új rendet. Ez a visszautasítás egyhangú az akkori Magyarországon. Mindenki a határok revízióját kéri, de a visszakövetelt terület körvonalai, kiterjedése a különböző politikai irányultságok szerint változik. A konzervatív elit az integer Magyarország eszményéhez kötődik – még akkor is, amikor területi kompromisszumokat fontolgat. A történeti, nemesi Magyarországhoz ragaszkodnak, amely „primus inter pares” volt a Kárpát-medencében. A magyar kulturális felsőbbrendűség ideológiáját a 20-as években a közoktatási és művelődésügyi miniszter, Klebelsberg gróf vezette be. Kinyilvánította a magyarországi és az utódállamokban élő magyarok egységét. Ez a konzervatív diskurzus dominált a korszak politikájában. Az alternatív válaszok egyike: a népi írók által vallott nézetek a 20-as évek fordulóján jelentős mértékben hatottak a magyar önszemléletre. Ez a népi irányzat politikailag heterogén jellegű, a szélsőjobboldaltól a középen át a szélsőbalig szerez híveket. Etnikai értelemben fogalmazza újra a magyar azonosságot, és szakít Nagy-Magyarország képzetével. Szimbolikus figurája inkább a paraszt, semmint a nemes, egyeseknél a nemesi származású paraszt. A magyar nemzetet etnokulturális kategóriákkal határozza meg, s ily módon bennfoglaltatnak a magyar kisebbségek is. Kis, közép- vagy kelet-európai nemzetről beszélnek, melynek szolidárisnak kell lennie szomszédaival, hiszen a maguk rendjén azok is kis parasztnemzetek a nagyhatalmak mellett. A magyar nemzetet mindenképpen arra biztatják e csoporton belül is, hogy őrizze meg vezető szerepét. Ennek a háborúban és Trianon után vérét vesztett nemzetnek az életre keltését tehát a paraszti világtól várják.

Milyen álláspontra helyezkednek a romániai magyarok e magyarországi diskurzusok vonatkozásában? Soraikban a politikai differenciáltság markánsabb, mint Horthy Magyarországon, ahol a demokrata-liberális és a baloldali, szélsőbaloldali köröket zaklatják. Erdélyben (tágabb értelemben a

Máramarost, a Körös-vidéket és a Bánságot is beleértve) a magyarok konzervatívak, liberális demokraták, szocialisták, marxisták. Ennek ellenére 1923 után az etnikai egység felértékelődik. A konzervatívok és a baloldal – a szociáldemokraták és a kommunisták kivételével – egyetlen pártba tömörülnek, az Országos Magyar Pártba. A konzervatívok vannak túlsúlyban. Diskurzusuk defenzív és törvényközpontú. Főként Románia kötelezettségvállalásaira alapoz, melyeket 1919-ben a nemzetiségi egyezményben írt alá, a magyarok kulturális és területi autonómiához való jogát védi, akik 1920-ban az erdélyi lakosság valamivel több, mint 30%-át alkották. A konzervatívok célkitűzése az volt, hogy a lehető legnagyobb mértékben őrizzék meg a magyarság pozícióit a gazdasági, kulturális életben, védelmezzék a hagyományos magyar intézményeket, az egyházat – miközben olyan külső beavatkozásra vártak, amely javukra változtassa meg az erőviszonyokat. Úgy gondolták, Trianon csak ideiglenes lehet.

Egy másik típusú diskurzust baloldali és liberális alapokról alakítottak ki. Ez demokratikusabb, mint az előbb említett, és erős érdeklődést mutat a nép iránt, melyet egyesek paraszti jellegűnek, mások a polgárok összességének tekintettek. Mindenesetre ezt a népet, a magyar kisebbséget nyelvi határ különíti el (a magyar etnikumot tömöríti soraiban, de az elmagyarosodott zsidókat is). A kisebbséget megújulásra, önszerveződésre hívják fel. A transzszilvanista írók nagymértékben hozzájárultak ennek a diskurzusnak a kialakításához a 20-as években. Először is autonóm státust igényeltek Erdély számára. A történelmi múlt hagyományainak értelmében a tartományt három partneri viszonyú népnek, románoknak, magyaroknak, szászoknak kellene adminisztrálniuk, hiszen évszázadokon át együtt éltek – állították a transzszilvanisták. Erdélynek autonómnak kell lennie Románia kebelében, el kell távolodnia Horthy neokonzervatív Magyarországtól. A magyar felsőbbrendűség – amint látható – hiányzik a transzszilvanista diskurzusból, mely eszményíti a régió múltját. A 20-as években azonban Erdély autonómiájának reménye szertefoszlik. Az önálló Erdély tervén kívül a transzszilvanista írók sajátos erdélyi magyar jellegről is beszélnek. E sajátosság a történelemben gyökerezik, és az ugyanabban a térségben való együttélés más népekkel, valamint a földrajzilag is meghatározott partikularitás formálta. Jelenleg a kisebbségi státussal járó kényszerek is erősítik. Az erdélyi sajátosság nyilván nem tagadása az általános magyar jellegnek, de feljogosítja a romániai magyarokat arra, hogy autonóm közösségként fogják fel önmagukat. Végül, a transzszilvanisták nagy fontosságot tulajdonítanak a kisebbségi értelmiség szerepének, amelynek közösségük körében kell maradnia, el kell utasítania a Magyarországra emigrálás könnyű megoldását.

Ily módon az ellenállás erkölcsét fogalmazzák meg. Az értelmiség felelőssége, tágabban: az egyén felelőssége a kisebbség iránt, melyből származik, visszatérő témája a romániai magyarok vitáinak. Különös hangsúlyt kap a későbbiekben, a 80-as, 90-es években.

Az említett diskurzus több okból megszűnik a harmincas években. Az új baloldali romániai magyar értelmiség megszületése, mely a romániai oktatási rendszerben nevelkedett, és nem hajlandó az interetnikai kapcsolatok eszményítésére, játszik a továbbiakban szerepet. A magyar identitás erdélyi sajátosságát mellőzi. Az etnokulturális nemzet egysége újra felértékelődik. Ezt a belső dinamikát a Romániában növekvő radikális nacionalizmus, főként a legionárius mozgalom nagymértékben meghatározza. Tükröződik benne a magyarországi jobboldali radikalizmus megerősödése is. A revizionista Németország hatalmi emelkedése ugyancsak hozzájárul.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a transzszilvanista diskurzus már megjelenése pillanatában, a húszas évek elején jókora eltolódást mutatott a román kontextushoz viszonyítva. A román elitiek éppen a nemzetállam építésébe fogtak. Állameszményük a francia központosított, jakobinus modell volt. Nemzetmeghatározásuk azonban a német „Kulturnation”. Számukra a kisebbségek idegen testként jelennek meg a nemzet kebelében. A liberális elitiek 1918 után központosító és homogenizáló politikát vezetnek be az országban, melyet a szomszédok, Magyarország és a Szovjetunió irredentizmusa, a kisebbségek, azaz a népesség 28%-ának centrifugális nyomása fenyeget. Mi több, szerintük az országot sebezhetővé teszik a helyi és regionális követelések, különösen Erdélyben. Az erdélyi román polgári elitiek is megfizetik bizonyos mértékig a nemzeti liberálisok által a húszas években folytatott centralizáló politika árát. Ennek ellenére a magyar transzszilvanistákkal való partnerség e pillanatban több okból kizárt. Még él az 1918-ig tartó dominancia idején elszenvedett megaláztatások emléke. Sőt, az erdélyi román polgárság meg akarja erősíteni pozícióit a gazdasági és kulturális életben a magyarokkal szemben. A magyarok elveszítették a politikai hegemoniát, és meggyengültek gazdasági pozícióik az 1919-es földreform után. De a nagy erdélyi városok magyar nyelvű városok maradtak, a Bánság kivételével, ahol az uralkodó nyelv a német. A magyarok, zsidók és németek gazdasági súlya mindenek ellenére fontos marad a 30-as évekig. Konszenzus van tehát az erdélyi és ókirályságbeli román elitiek közt a nemzeti mozgósítás mikéntjét, nevezetesen magyarellenességét illetően.

Az a mód, ahogyan a Magyarország–Románia–magyar kisebbség triangelum artikulálódott, mint láttuk, a magyar kisebbség identitásának etnikai, történeti definíciójához vezetett. A kisebbség azonosul az etnokulturális és/

vagy történeti magyar nemzettel, amelynek egysége felértékelődik. Az a kezelésmód, amellyel a román állam viseltetik iránta, nem kedvez romániai politikai integrálódásának – ellenkezőleg. Észak-Erdély Magyarországhoz csatolása 1940-ben, a mindkét részről elkövetett kegyetlenségek a háború idején még inkább súlyosbítják mindkét fél traumáit.

A kommunizmus idején a Magyarország–Románia–magyar kisebbség hármass viszony változáson megy át.

A berendezkedő kommunizmus fizikai törést – a határok nehezen átjárhatóak – is előidéz a magyar kisebbség és az anyanemzet között, de politikait, gazdaságát és bizonyos értelemben szimbolikusat is. Ez az eltávolodás nem lesz állandó, hol növekszik, hol csökken, a politikai körülményektől függ. Az 1956-os magyar forradalom felébreszti az erdélyi magyarokban az etnikai szolidaritást: értelmiségiek, kolozsvári, temesvári egyetemi hallgatók nyilvánítják ki rokonszenvüket a lázadók iránt. A következő időszak azonban növeli a távolságot. A kommunista román hatóságok 1950 utáni nacionalista irányultságának következménye, hogy, nem sokkal az új rendszer bevezetése után, a sztálini nemzetiségpolitika parancsára alapított magyar intézményeket (autonóm tartomány, Bolyai Egyetem) megszüntetik. Az ekkor meginduló nagyméretű iparosítás maga is módosítja fokozatosan Erdély etnikai térképét. A magyarok demográfiai súlya csökken Erdély térségében (az 1920-as 30%-ról 70 évvel később 20%-ra), és ez a folyamat sokkal látványosabb a nagyvárosokban. Magyarország, a budapesti hatalom nyilvánosan nem reagál erre az átrendezésre. Az 1956-os forradalom nemzeti jellege, szovjetellenessége lehetetlenné teszi Kádár számára a nemzeti érzés eszközként való felhasználását. A romániai magyar értelmiségi és politikai elitek tehát nem számíthatnak Budapest támogatására a román kommunistákkal való szembesüléskor. A helyzet valamelyest javul 1968-ban, amikor Ceaușescu egy szerződés eszméjét ragyogtatja meg a magyarok előtt. Magyar értelmiségiek nyilvánosan elítélik a budapesti Írószövetség nyilatkozatát, mely a magyar kisebbségek irodalmának kettős kötődését mondta ki: egyrészt azoknak az államoknak a kultúrájához, amelynek állampolgárai voltak, másrészt pedig a magyar kultúrához. A romániai magyar kultúra autonómiájának kijelentése e körülmények között a román állam és kormányzói iránti hűségnyilatkozattal ért fel, amiért cserében készek szabadkezet adni a magyar elitnek a kisebbség kulturális ügyeinek intézésében. A magyarok engedélyt kapnak egy új kulturális hetilap, A Hét megindítására. Ugyanabban az időben hozzák létre a Kriterion Könyvkiadót. A televízió és a rádió növeli magyar műsoridejét. A romániai magyar kultúrában felvirágzó időszak köszönt be. Erőteljes neotranszszilvanizmus nyilván-

nul meg. Ugyanakkor magyarországi kulturális termékek – például rock, popzene – kerülnek forgalomba a magyar kisebbség kiterjedt köreibben. De ez a kegyelmi állapot nem tartott sokáig, az ideológiai ellenőrzés szorosabbá válása, a kultúrát támogató szubvenciók csökkenése csapást mért a magyar intézményekre az 1970-es évek második felében. Ceaușescu a dák múltban gyökerező szocialista nemzet, az egységes dolgozó nép létrehozásának célkitűzését hirdeti. Ezekben a tervekben nincs helyük a kulturális különbségeknek. Megnehezítik a román kultúrateremtést és keményen támadják a romániai magyar kultúrát, amely amúgy is sebezhető kisebbségi helyzete miatt. E támadásokkal szemben a magyar kulturális elitnek többnyire a hagyományokba való visszahúzódást, a régiség, a folklór védelmét választják. Számos értelmiségi hagyja el az országot, s többségükben Magyarországon telepednek le. 1988-ban vita indul meg e választás legitimitásáról, melyet nyilvánosan bírál Csoóri Sándor, magyarországi népi író. A hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején elterjedt neotranszszilvanista mozzanat után, a kommunizmus utolsó évtizedét hármás reagálásmód jellemezte: a felértékelődő etnikulturális kapcsolatok Magyarországgal, mely egyszerre jelentette az anyanemzetet s azt a prosperitást, melynek lehetőségétől az erdélyi magyarok meg voltak fosztva; a második attitűd a hagyományba való védekező visszahúzódás; a harmadik kisebbségi reakció ennek a visszahúzódásnak az elutasítása; ezt tanúsítja a kisebbségi problematikának az emberi jogok nyelvezetével való újrafogalmazása; példaként az Ellenpontok című szamizdat lap esetét hozhatjuk fel, melynek vezéregyénisége Szócs Géza volt 1981 és 1983 között; a visszautasításnak egy másik kifejeződése a kisebbség valós állapotának elemzésére tett próbálkozás a különböző értelmiségi körökben, mint amilyen a Limes-kör volt, vagy a csíkszeredai antropológusok csoportja stb.

A Magyarország és a magyar kisebbség közötti etnikai szolidaritás felértékelődése a magyarországi közvélemény alakulásának is következménye. A budapesti kommunista hatalmi szervek az 1980-as évek végéig internacionalista alapokon állanak, legalábbis hivatalos állásfoglalásaikban. 1960-tól kezdve Kádár gazdasági reformokra és az ideológiai ellenőrzés lazítására építi legitimitását. Az 1970-es, 80-as években a magyar társadalom modernizálódik. Ez a modernizáció, Ralf Dahrendorf szavával élve, modernitás nélküli, mert a társadalom nem rendelkezik politikai szabadságjogokkal és a gazdasági jogok is eléggé szűk körűek. Ám Magyarország „a kommunista tábor legvidámabb barakkja”-vá válik. Ez a mondás jól tükrözi a magyarok kollektív önszemléletét. A kádári Magyarország nemzeti büszkeségéről is vall, mely a szovjet tábor legnyugatiasabb országának tekinti magát. E meg-

fogalmazás jelzi egyúttal, hogy az államnemzeti azonosulás felülkerekedik a kultúrnemzettel való önmeghatározáson. Ezzel egy időben azonban, az 1970-es évektől kezdődően a kisebbségek, különösen a romániai magyarság, újra a figyelem homlokterébe kerülnek Magyarországon. E visszatérés egy írócsoportnak, a két világháború közötti népi írók örököseinek befolyására történt. Ők húzzák meg a vészharangot, és tárják fel a romániai magyar kultúra létkörülményeinek romlását, egyes magyar iskolák megszüntetését, magyar lapok felszámolását. Ők nyugtalankodnak az erdélyi magyarok demográfiai hanyatlása miatt. Az 1970-es években a magyarországi ifjak újrafelfedezik Erdélyt, melynek archaikus jellege vonzerőt gyakorol rájuk, éppúgy, mint tájainak, lakóinak sajátossága. Többen belépnek abba a hálózatba, amely segínyt – élelmiszert, gyógyszert, könyveket – juttat el az erdélyi magyaroknak. Amilyen mértékben a Ceaușescu-rendszer nacionalizmusa mind kíméletlenebbé válik, Románia gazdasági helyzete rosszabodik, „a falvak szisztematizálása” nyilvánosságra kerül, s végül, fokozódik a Magyarországra való emigrálás, olyan mértékben kerülnek a kisebbségek reflektorfénybe. A magyar népesség egy része etnikai szolidaritásból mozdul meg. A demokratikus ellenzék liberális köreihez tartozó értelmiségieket mindinkább felháborítja az emberi jogok többrendbeli megsértése. Ennek a fordulatnak kedvez a nemzetközi kontextus változása is, mivel a kisebbségi kérdés mindegyre visszatérő napirendi pontja az EBEÉ értekezleteinek az 1980-as évek második felében.

3.

A kommunista rendszer bukása a magyar kisebbség számára olyan időszak kezdetét jelenti, mely egyszerre jellemezhető folytonossággal és megszakításokkal. Elsődleges hasonlóságként a két világháború közötti korszakkal a kisebbség etnikai egységének további értékelését említhetjük meg. Akkor az Országos Magyar Párt a romániai magyarok egyetlen politikai képviselője volt, ma ugyanez a rendeltetése az RMDSZ-nek. A már 1989. decemberében létrehozott RMDSZ fontos szerepet játszott a romániai demokrácia kialakításában. Artikulálta és a politika színterére vitte a magyarok igényeit, megismertette a román többséggel, megvitatta és megkísérelte egyeztetni a román elitekkel. S ha az eredmények mérsékeltek is, az vitathatatlan, hogy a politikai egyeztetés mindig kívánatosabb, mint az utcai összecsapás. Az RMDSZ azt a feladatot is vállalta, hogy megszervezi a romániai magyarok közösségét, intézményes keretek létrehozásával kiszélesíti kisebbségi autonómiájukat. A Szövetség a magyarok önmeghatározásának támpontja, az identitásideológiák megfogalmazója. 1992-ben egyik válasz-

tási szlogenje az volt: „Vállaljuk azonosságunkat.” Ugyanaz év októberében a megválasztottak hűségesküt tettek a magyar kisebbség mellett. A szertartást egy kolozsvári római katolikus templomban tartották. A magyar hívek egyházai mind részt vettek a szertartáson, amely a magyar közösség hagyományos értékek körüli egységét jelenítette meg. A kezdeményezés a „radikálisok”-nak nevezett csoporttól jött. Néhány órával a szertartás előtt Domokos Géza elnök és Tökés László tiszteletbeli elnök kemény szavakat váltottak egymással. A nézeteltérés tárgya az volt, hogy a romániai magyarok jogainak védelme hogyan történjék. Nyomatékosítani kell-e az autonomista diskurzust annak kockázatával, hogy a románokkal (különösen az akkori ellenzékkel) folytatott párbeszéd megszakad, vagy mérsékelve az ilyen igényeket, tovább kell folytatni a dialógust? Ez az azóta visszatérővé vált kérdés kevéssel az 1992 szeptemberében tartott román parlamenti választások után tevődött fel, melyek eredményeként a nacionalista pártok, a Román Nemzeti Egységpárt (PUNR), a Nagyrománia Párt (PRM), a Szocialista Munkapárt (PSM) előretört. A szertartás arra volt hivatott, hogy feledtesse a nézeteltéréseket, és erőteljes szimbólumok révén újra kinyilatkoztassa az egységet. De a román államhoz is szólt, mintegy felhívásként arra, hogy vegye tekintetbe ennek az erős belső kohéziójú kisebbségnek a követeléseit. Magyarország felé is jelzés volt, amennyiben az Antall-kormány támogatta a magyarok azonosságnyilvánító diskurzusát. A választás olyan szimbólumokra esett, amelyek egy hagyományokhoz hű, intézményei – elsősorban az egyház – körül tömörülő közösség képét közvetítették. Ez a szimbolikus reprezentáció a stabilitás illúzióját sugallta. Nyolc évvel e megjelenítés után, tíz évvel a kommunizmus bukását követően viszont inkább a forrongás, az instabilitás benyomását kelti a kisebbségi mező.

Vegyük szemügyre előbb a magyar–magyar viszonyt, hiszen befolyásolja – mint láttuk – a romániai magyarok identitás-percepcióit. A magyar–magyar viszony aszimmetrikus, nem egyenlő partnereket köt össze. A felek közül Magyarország az erős partner. 1990-ben a demokratikus Magyarország kiegészítette alkotmányát a szomszédos államokban élő magyar kisebbség iránti felelősség elvével. Ezáltal újra anyanemzetként határozta meg magát. A posztkommunista anyanemzet azonban, a két világháború közöttivel összehasonlítva, sokkal bonyolultabb, néha ellentmondásos kapcsolatokat tart fenn a kisebbséggel. Mindenekelőtt: a posztkommunista Magyarország nem irredenta és nem revizionista. Határrevíziót hirdető hangok hallhatóak ugyan, de Magyarország határain belül kisebbségben vannak. Valamivel gyakrabban szólalnak meg, lehet, az amerikai, kanadai, ausztráliai emigráció körében, de valós ártókéességük igen csekély. Ezzel

szemben a politikai osztály tagjai közt konszenzus uralkodik a határon túli magyarok támogatásának szükségességét illetően, identitásuk szabad megőrzéséért. A támogatás módozatai és tartalma tekintetében azonban megoszlik a budapesti politikai elitek álláspontja. A parlamenti többség változásával mindig módosulás történt a kisebbségpolitikában is. Szimbolikus síkon a három miniszterelnök – Antall, Horn, Orbán – beiktatása alkalmával mondott beszédében eltérő, sőt divergens üzenetet közvetített. Antall azt nyilatkozta, hogy lélekben 15 millió magyar miniszterelnöke, és ez megerősítette a magyar kisebbségeket, így a romániai magyarokat, etnikulturális azonosságukban. Ezáltal Antall belehelyezkedett a kommunizmus utolsó két-három évében megindult magyar–magyar közeledés folyamatába. Az volt a törekvése, hogy kiszélesítse ezt a folyamatot, visszaálítsa a magyar nemzet kulturális egységét. De kevés empátiáról tett tanúbizonyságot a szomszédok érzelmei, érzékenysége iránt. Horn Gyula szakított ezzel az offenzív politikával. Horn tíz és fél millió magyar miniszterelnökének és a magyar kisebbségek sorsáért felelősséget érző politikusnak vallotta magát. Azok a romániai magyarok, akik értékelték az Antall által bevezetett politikát, mélyen csalódtak az ex-kommunisták budapesti hatalomra kerülésekor. Elhagyatottság érzése lett úrrá rajtuk, úgy vélték, ezen túl csak önmagukra számíthatnak. Európa vonzaskörében Horn Magyarországa, úgy tetszett, eltávolodik a kisebbségektől. Valójában a szocialisták 1994-es kormányra jutása nem a kisebbségektől való eltávolodást, hanem inkább a magyar külpolitika prioritásainak újrafogalmazását hozta. Az európai és euro-atlanti integráció a prioritások prioritásává vált, mely együtt járt a szomszédokkal való viszony javításával – ami az integráció feltétele volt –, s ezután következett a magyar kisebbségek védelme. Ez a változás módosította a magyar kormány RMDSZ-hez fűződő viszonyát. 1993 és '96 között a szövetség kialakította szervezeti struktúráját – ernyőszervezetként a magyar intézmények többségét foglalta magában. Elnököt választott, „miniparlamentet” (Szövetségi Képviselők Tanácsa) és egy „kormányt” (Ügyvezető Elnökség). Kidolgozta az autonómiák programját, melyben három típusú autonómiát határozott meg: személyi, kulturális és területi autonómiát. Az RMDSZ román ellenzéki partnerei visszautasították ezt a programot, az Antall-kormány támogatta, de a Horn-kormány hatalomra jutva, másként keverte a lapokat. A kisebbségvédelmet inkább technikailag közelítette meg, és továbbra is a nemzetközi normákra támaszkodott, kissé visszalépve a magyarok egyes követeléseihez képest. 1996. szeptemberében a Magyarország és Románia közötti alapszerződés aláírásakor az RMDSZ elszigetelődött. Horn aláírta a szerződést, annak

ellenére, hogy a kisebbségi jogok tekintetében korlátozó szöveggel elégedetlen RMDSZ tiltakozott.

A 1998-as budapesti parlamenti változások is módosították a magyar-magyar kapcsolatokat. Az Antall-kormánytól kevésbé offenzív Orbán-csapat újra kinyilvánította, szentesítette a magyar nemzet kulturális egységét. Beiktatásakor Orbán emlékeztetett arra, hogy az állam határai nem esnek egybe a kulturális nemzetével. A magyar-magyar viszony intézményesítése az utóbbi időben előbbre haladt. Az Állandó Magyar Értekezlet létrehozása, a határokon túl élő magyarok specifikus jogainak – mint a magyarországi oktatáshoz, társadalombiztosításhoz, munkavállaláshoz való jog –, valamint a státusának törvényi meghatározására irányuló gondolkodás újfajta megközelítésre vall. Ez felvet nem egy problémát, és az ellenzék erős kritikájának tárgya. Részletezés nélkül megemlítem, hogy ez az új megközelítés többek között a kisebbség nyugtalanságára is igyekszik válaszolni. Ez a kisebbség, attól tart, hogy az Európai Unióba, a schengeni övezetbe kerülő Magyarországtól ismételten elszigetelődik. A Romániával való csatlakozási tárgyalások megkezdéséről hozott bruxelles-i döntés azonban csökkenti, legalábbis a romániai magyarok számára, az elszigetelődés veszélyét. Még akkor is, ha a csatlakozás üteme igen különböző lesz, hiszen Magyarország előnye számottevő.

Ezek a feszült helyzetek, fordulatok a Magyarország és a romániai magyar kisebbség közötti viszony komplexitására utalnak. Olyan bonyolultságra, amely mind a nagypolitikában, mind a társadalomban jelen van. Való igaz, hogy a kommunizmus bukása óta a határon belül és kívül élő magyarok közötti személyi és intézményi kapcsolatok intenzívebbekké váltak. Egyetemek, iskolák, médiák, üzletemberek közös projekteket fejlesztenek ki. A gazdasági regionalizáció, mely mindenütt megfigyelhető, Európában, Amerikában vagy Ázsiában is, ez esetben bizonyos magyar-magyar reintegrációt is jelent. De ez csak egyik oldala a bonyolult valóságnak. A kontaktusok gyakorisága nem erősítette meg az etnikai szolidaritást. A nyolcvanas évek végén történt lelkes egymásratalálás óta ez az érzés eltűnően van Magyarországon. Előfordul, hogy a romániai magyarokat románoknak nevezik, vagy mint szegény rokonokkal bánnak velük. Megjegyezhetjük, hogy a moldovai románokat sem kezelik sokkal jobban Romániában. Visszatérve Magyarországhoz: a lakosság egyötöde nem tekinti a romániai magyarokat igazi magyaroknak. Pedig az 1990 és 1997 között Magyarországon letelepült „idegenek” 67,3%-a romániai magyar.

Magyarországnak a kisebbség körében kialakult imázsa is példázza ezt a bonyolultságot. Antropológusok (Bíró A. Zoltán) kimutatták, hogy ennek

a Magyarország-képnek két dimenziója van: egy, a médiák, a politika stb. által közvetített, hivatalos pozitív és egy másik, rejtett, eléggé negatív. Pozitív képe van a modernebb, Európához közelebb álló, fejlettebb Magyarországnak. Viszont negatív színekben tűnik fel mint olyan világ, amelyben a közösségi szolidaritás, a hagyományos értékek – a nemzet, a család például – vesztettek jelentőségükből, s átadták helyüket a modernitás, az individualizmus stb. értékeinek. Tánczos Vilmos szerint Erdély mítosza megfakult a magyarországi magyarok szemében, hiszen jobban érdekli őket a bécsi tőzsde, mint e tartomány múltja. Egyszóval: a találkozások gyakorisága a különbségek felfedezéséhez is vezetett, s így a kulturális egységen belüli választóvonalak is feltárultak. Ezek a vállalt különbségek határozzák meg a romániai magyarok sajátos identitását. Szociológiai felmérések bizonyították ezt a tendenciát. A „haza” identifikációja egyik anektótól a másikig változik. Egy részük azt mutatja, hogy a romániai magyarok többsége Romániát jelöli meg hazájaként, mások azt, hogy a szűkebb hazával azonosulnak, s esetenként Erdéllyel a lakhelyi régió vetélkedik. De e vizsgálatok megkérdőjeztetjéi Magyarországot majdnem sohasem azonosították a hazával. Tehát egy bizonyos autonomizáció figyelhető meg Magyarországhoz viszonyítva. Ez nyilván nem jelenti a magyar minta elvetését, hiszen mint fejlődési modell igen vonzó, főleg a fiatalok körében. De ezzel egy időben visszatetszést is kelt. Végül megjegyezhetjük, hogy bár 1989 után a magyar kisebbség Magyarországgal való viszonyát kollektív szinten képzelte el, mostanában, főként a fiatalok, egyéni perspektívából fogalmazzák újra a kapcsolatot. A „mi, romániai magyarok” típusú közeledéstől az „én és ő” típusú kapcsolatra térnek át. Ily módon az egyéni megoldások értékelődnek fel. Például erdélyi magyar fiatalok próbálják saját erőből finanszírozni magyarországi tanulmányaikat anélkül, hogy erdélyi magyar alapítványokhoz folyamodnának. Etnikai hivatkozás nélkül, más eszközökkel próbálnak helyet keresni maguknak Magyarországon.

Tehát a két világháború közötti magyar kulturális egység már nem létezik, de ez nem jelent szakítást, hanem a magyar–magyar viszony változandóságát, mozgékonyosságát. A magyarországi magyarok identitása is ingadozik: állammemzeti, etnokulturális, nemzetfeletti, európai identifikáció tevődik egymásra vagy ütközik egymással.

Térjünk most a magyar kisebbségnek a román államhoz, a román többséghez fűződő viszonyának problematikájára. Ez a viszony is bonyolult, a kisebbség soraiban defenzív és offenzív attitűdöket vált ki, melyek az erdélyi magyar–román versengéssel kapcsolatosak. Nemzetközi nyomásra, de a demokratizálás hatására is a kisebbség helyzete javult az utóbbi tíz év-

ben. A magyar közélet terének kialakulása, még ha működése tökéletlen is, a magyar intézmények létrehozása, az anyanyelvű oktatási rendszer fejlesztése, a magyar médiák sokfélesége, mind a pozitív evolúció jelei. 1996-ig a fejlődés lassú volt és igen bizonytalan, ezt az időközt a román nacionalista retorika erős jelenléte uralta, az Erdély elvesztése miatti félelmeket és fantazmákat használták fel eszközként. El kell ismernünk, hogy a magyarkérdés ismételt felbukkanása, az RMDSZ mozgósító hatása, meglepte a román társadalom egy részét. 1989 előtt megmagyarázták a románoknak, hogy a nemzeti kérdést már megoldották. Így jelentkezése a kommunista rendszer bukása utáni első hetekben nyugtalanságot keltett. Annál inkább, mert a román társadalmat destabilizálta a világra nyitás, miután a bezártság és az elszigeteltség korát élte át. A magyarprobléma még fájdalmasabbá tette a román identitás kérdéseit. Annak felvetése, hogy milyen helyet kell biztosítani a magyaroknak a román államban, azt jelentette és jelenti ma is, hogy a nemzetállam definíciója kérdésessé válik. Változatos kultúrájú polgárok állama-e a román, vagy inkább a román etnikumú nemzet állama? Mindenesetre a koalíció megalakulása 1996-ban az RMDSZ részvételével fontos előrehaladást tett lehetővé a magyar nyelvű oktatás területén, az anyanyelv adminisztrációban való használata, a kétnyelvű feliratok stb tekintetében. A koalíció azonban mégsem váltotta be ígéretét, nem revideálta igazából a magyar kisebbséggel kapcsolatos politikát, mint ahogy nem sikerült kellőképpen előrehaladnia az állam modernizálásában sem. Márpedig a kettő összekapcsolódik. A magyar egyetemről folytatott vita világossá tette, hogy a nacionalista magatartások – akár etnonacionalisták, akár etatikusak –, az államról való gondolkodás merevsége rányomták bélyegüket a mentalitásokra, még a demokratikus pártok és az értelmiségiek körében is. Így megállapítható, hogy tíz évvel a kommunizmus bukása után, a múlt traumái – és a román-magyar viszony súlyosan terhelt ezekkel a traumákkal –, valamint azok politikai eszközként való felhasználása, a tunyaság, a kapkodó improvizáció, hogy csak a Petőfi-Schiller Egyetem szomorú sorsát említsem – fölöttébb megnehezítik az előrelépést a magyarkérdés tartós megoldása felé. Annál inkább, mert a politikának egy még igen kis mértékben modernizált társadalom nyomásával kell számolnia. A román és magyar elitek tárgyalásainak általános kerete – a gazdasági nehézségek, a szegénység – nem könnyíti meg a megegyezést és általában a kulturális különbözőség nyugodt elismerését. Az RMDSZ bevonása a kormányzásba előrelépést jelentett a konszenzuális demokrácia modellje felé, amelyben a kisebbségek képviselői aktívan részt vesznek a rájuk vonatkozó politika kidolgozásában. De ez az evolúció ma megtorpant, s hogy

mi lesz a jövője, többek között a közelgő parlamenti választások eredményeitől is függ. Mindez arra vall, hogy e téren is az ingadozás, a bizonytalanság állapotában vagyunk. Nem helytálló az asszimilációs politika folytatásáról beszélni, amint ezt a radikális magyar körök teszik, de ugyanannyira téves az etnikai kérdés megoldásának román modelljét hangoztatni. Ha csak nem a par excellence negatív modellel, a jugoszláviaival vonnak párhuzamot... Ellenben üdvözölhetjük a párbeszéd megindulását – még akkor is, ha az elvi kérdéseket még nem vetették fel –, és reménykedhetünk, hogy folytatódni is fog.

Ezek a megfigyelések a következő megállapításhoz vezetnek: a poszt-kommunista korszak nem csökkentette Romániában az etnikumközi törést. A romániai magyar önazonosságot a magyar anyanemzethez viszonyított, vállalt különbözőség, valamint a román többségtől elhatároló, kinyilvánított másság határozza meg. E különbözőségek egy része a hosszú történelmi időben alapozódott meg, mások inkább a közép- és rövid távú múltban születtek, és a román államon belüli magyar–román kompetícióra vezethetők vissza. A hangsúlyozott különbségek mögött megfigyelhető a kultúrák közeledése is – a kultúra szó antropológiai értelmében –, az ugyanazon fogyasztási modellek és gazdasági kényszerek hatására. Mi több, a románokkal való hosszas együttélés hatott a magyar kultúrára és nyelvre, és viszont. Az erdélyi magyar nyelv eltér a magyarországitól, nemcsak a nyelvjáráások erősen archaikus jellege miatt, hanem bizonyos mértékű román behatás miatt is. Ezek a közeledések és kölcsönös befolyások mégsem csökkentik sem a magyarokban, sem a románokban a másság érzését. Mindenesetre, a különböző közösségek békés együttlétezését megszervezni hivatott politikának számításba kell vennie az említett percepciókat.

A kommunista rendszer bukása után tehát a magyar közösség megőrizte szimbolikus távolságát a románokhoz viszonyítva. Az egység és az etnikai kohézió felértékelődtek. Tény, hogy a kisebbségi helyzet egy olyan, kevésbé modernizált közegben, mint a román, elősegíti az etnocentrizmus kialakulását, a hagyományos és közösségi értékek előtérbe kerülését az egyéni értékek hátrányára. Az egység képe mégis részleges és egyszerűsítő. A kisebbségi mező valósága sokkal komplexebb. Az uralkodó tendencia a belső differenciálódás felgyorsulása. A politikai elitek közötti választvonalak hangsúlyozódása részben a differenciálódást tanúsítja, még akkor is, ha más tényezők is terhelik ezt a dinamikát. A sajtó legalábbis gyakran közölt az utóbbi időben híreket az ellentétes táborok, a „radikálisok” és a „mérsékelték” összeütközéseiről, akiknek vezéregyéniségei Markó Béla elnök és Tökés László tiszteletbeli elnök. A differenciálódás 1989 előtt kez-

dődött, de utána gyorsult fel. Nyilvánvaló, hogy a székely régió mélyén, valamelyik völgyben vagy a Partiumban, Kolozsváron vagy Bukarestben a parasztok és a munkások, az értelmiségiek nem egészen egyformán élték meg a kommunizmust. De ezek a különbségek nem fejeződtek ki szabadon abban a korszakban. A demokratizálás viszont feltárta a generációs, regionális, politikai ellentéteket a magyar kisebbség kebelében. A magyarsággal való azonosulás nem ugyanúgy történik azokon a területeken, ahol a magyarok többségek, Hargita és Kovászna megyében, ott, ahol a két közösség egyensúlyban van, vagy ott, ahol a magyarok csak 20 vagy 30 százalékát alkotják a lakosságnak, esetleg még kevesebbet. A román-magyar szimbolikus versengés – például, amelyet az iskolákért folytatnak – erősebb a egyes területeken, ahol a közösségek közötti demográfiai arány kiegyensúlyozottabb.

Erdély etnikai térképén a kommunista korszakban bekövetkezett módosulások egyébként újra felvetették a magyar kisebbség szimbolikus-kulturális központjának kérdését. Hagyományosan Kolozsvár töltötte be ezt a szerepet. A magyarok súlyának csökkenése ebben a városban kérdésessé tette központjellegét. Az RMDSZ területi irodáinak elhelyezése több központ meglétét igazolja: ilyen Bukarest és Kolozsvár, ahol az ügyvezető elnök irodája található, a szövetség elnökének, Markó Bélának Marosvásárhelyen és Bukarestben van irodája. A székely megyék, ahol a magyarok többen élnek, nagyobb jelentőséget nyertek, és elismerésre vágnak. A magyar egyetem vitája során például, 1997-ben, a Kolozsváron létrehozandó egyetem hívei szembekerültek azokkal, akik a székely megyék területére tervezték a karok hálózatát. E városok vetélkedése és versengése behatással van a magyar identitás meghatározására, minthogy mindegyikük helyi történelem, helyi hagyomány hordozója. A magyar identitást azok is újrafogalmazzák, akik bírálják a hagyományba való visszahúzódást, és eltávolodnak tőle.

1997-ben a magyar értelmiségnek nem volt egyöntetű az álláspontja a magyar egyetem ügyében. A regionális alapú nézetkülönbségeket már láttuk. Ám a hagyomány-modernitás közötti feszültség is jelen van bennük. Voltak, akik csupán a hagyományra, a múltra, az erdélyi magyar felsőoktatás századaira hivatkoztak. Nemigen volt empátiájuk a románok érzékenysége iránt. Egy kisebb csoport viszont kifejtette fenntartásait, és emlékeztetett a kompetens tanárok hiányára, akik nélkül a magyar egyetemet nem lehet a szakmai kiválóság intézményévé tenni. Mások, a számosabbak elismerték a szakemberhiányt, de erőteljesen kitarítottak a magyar egyetemalapítás – mint az erdélyi magyar magaskultúra süllyedésének, a tehetséges magyar fiatalság Magyarországra emigrálásának gátat vető megoldás – gon-

dolata mellett. Mindez valós probléma, még akkor is, ha az utóbbi időben a Babeş–Bolyai Tudományegyetemen a magyar nyelvű oktatás köre kibővült.

Az elmondottak alapján látható, hogy a kisebbségen belül az álláspontok nem szorítkoznak a hagyományörzésre. Ennek egyik legutóbbi példáját nyújtotta Kolumbán Gábor, a Hargita megyei tanács elnöke, aki egyik pártolója az 1998-ban hozott régiófejlesztési törvényben foglalt regionalizációs politikának. Egy interjúban a székely vidék identitásának újrafogalmazását kísérelte meg a regionalizmus szellemében. Ezáltal elvetette az etnikai jellegű definíciót. Egyébként a régió fejlesztésének olyan tervét vázolta fel, mely a turizmusra és az informatikára alapsz, s fennhangon ábrándozott egy Silicon Walley-ről Erdély szívében, abban a tartományban, mely archaizmusáról ismeretes. A terv megvalósulása kétséges. Ennek ellenére Kolumbán Gábor beszéde nyitásra vallott.

Egyébként más megfigyelők már jelezték a székely régió kezdeti, pozitív és negatív következményekkel járó modernizációját. Csupán Korniss Péter magyar fényképészt említem meg. Máramarosban és a Székelyföldön az utóbbi harminc évben készült fotóit tavaly a bukarestiek is megcsodálhatták. Nos, az egyik fekete-fehér, 1991–1992-ben készült képen egy öreg székely paraszt feszít büszkén. A háttérben hagyományos tárgyakkal megrakott szoba, tányérok a falon stb. Mögötte viszont Michael Jackson mosolyog egy poszterről.

Kétségtelen, hogy a hagyományhoz, önmagunkhoz való hűség és a változás, a modernitásra, a külvilágra való nyitás nem mindig olyan drámai, mint az említett parasztember esetében. A hűség és változás feszültsége, dilemmája azonban többé-kevésbé mindannyiunk számára kérdéseket vet fel. És ebből a dilemmából, ahogy Caragiale mondaná, nem tudunk kilépni. Próbáljunk tehát vele élni.

Fordította: *Osváth Annamária*